Bharatiya Shikshan Prasarak Sanstha, Ambajogai

Swa. Sawarkar Mahavidyalaya, Beed

Internal Quality Assurance Cell

CRITERION 3- RESEARCH, INNOVATIONS & EXTENSION

3.3.2. Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/international conference Proceedings per teacher during the last five years

CHAPTER IN BOOKS/ PAPERS IN PROCEEDINGS

2022-23

(02442) 226218 (02442) 225918 veersawarkarbeed@gmail.com

Bhartiya Shikshan Prasarak Sanstha, Ambajogai
Swa. Sawarkar Arts, Science & Commerce College
Re-accredited by NAAC-B Grade
Sawarkar Nagar, Jalna Road, Beed M.H., India- 431122

CRITERIA-III
RESEARCH INNOVATIONS & EXTENSION
CHAPTER IN BOOK/PAPERS IN PROCEEDINGS
2022-23

Sr. No.	Author	Name of the BOOK/ Proceedings	Chapter in a Book/ Papers in a proceedings
		2022-23	
1	Dr. Surwase Sopan M.	Navadotri Aatmakathne: Swaroop Aani Chikisha Kesari Patil Yancha Jivan Pravas-Marathi Tarunasathi Idoal International 11 September 2022	Kesari Patil yancha Jeevan Pravas Marathi Tarunansathi Idol
2	Dr.Sasane Sangita S.	Self Reliant India Through Vocational Education	New Education Policy:New Vision With New Dreams
3	Dr. Gosavi Medha I.	Rahulkhuna:Ek Ol Antirichi	Sewa hai Yadnya Kunda Samidha Sam Hum Jale
4	Dr. Gosavi Medha I.	Sahitya Chaprak	Lailitosav: Ek Prachin Parampara
5	Dr.Sasane Sangita S.	Satyashodhak Anna Bhau Sathe: A Humanist Philosopher	Dalit Literature and Annabhau Sathe :A Review

Swa. Sawarkar Mahavidyalaya B.S.P.S. Ambajogai Beed

Principal
Swa.Sawarkar Mahavidyalaya,
Beed.

Dr. SM Surwase 2022-23 (7)

नव्वदोत्तरी आत्मकथने : स्वरुप आणि चिकित्सा

मी एक स्वप्न पाहिलं

झोळी

आपुलाचि वाद आपणासी

सावत्र आई

झुंज

काटेरी पायवाट

मूक आणि भरारी

आमचा बाप आणि आम्ही

माणूस आहे म्हणून

कोल्हाट्याचं पोर

दोरखंड

मुख्य संपादक
प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

संपादक
डॉ. मारोती कसाब

सहसंपादक
डॉ. अनिल मुंढे

‘नव्वदोत्तरी आत्मकथने : स्वरुप आणि चिकित्सा’

मुख्यसंपादक

प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर जि. लातूर

संपादक

डॉ. मारोती कसाब

मराठी विभाग, महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर जि. लातूर

सहसंपादक

डॉ. अनिल मुंढे

मराठी विभाग, महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर जि. लातूर

सिध्दी पब्लिकेशन हाऊस, नांदेड

ISBN No. 978-81-958253-1-8

‘नव्वदोत्तरी आत्मकथने : स्वरूप आणि चिकित्सा’

मुख्यसंपादक
प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार
संपादक
डॉ. मारोती कसाब
सहसंपादक
डॉ. अनिल मुंढे

प्रकाशक
सिध्दी पब्लिकेशन हाऊस
६२४, बेलानगर, भावसार चौक,
तरोडा (खु.) नांदेड ३ ४३१६०५
मो. ९६२३९७९०६७
www.wiidrj.com

मुद्रक
अनुपम प्रिंटर्स , श्रीनगर, नांदेड (महा.)
९१७५३३२४४३७

प्रथमावृत्ती : ११ सप्टेंबर२०२२
© सर्वाधिकार : महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर अधीन

मुखपृष्ठ : तेजस रामपूरकर

अक्षरजुळवणी : डॉ. राजेश उंबरकर

मूल्य : ४७५/-

सदरील ग्रंथातील कोणताही भाग किंवा मजकुराकरीता सदरील संशोधक स्वतः
जबाबदार राहतील संपादक किंवा प्रकाशक जबाबदार असणार नाही.

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	प्रकरणाचे नांव	लेखक	पृ. क्र.
०१.	संपादकीय	डॉ. मारोती कसाब डॉ. अनिल मुंढे	०६
०२.	मातंग कुटुंब जीवनाची लक्षणीय मांडणी : 'दोरखंड'	प्रा. डॉ. दिनकर कुटे	११
०३.	'आपुलाचि वाद आपणांसी' : एका कार्यकर्त्याचे वास्तव आत्मकथन	डॉ. गोविंद काळे	२०
०४.	भटक्या विमुक्तांच्या आत्मकथनांचे स्वरुप	डॉ. सरला गोरे / सावकारे	२९
०५.	भटक्या जमातीच्या कार्यकर्त्यांची आत्मकथने	डॉ. सतेज दणाणे	३५
०६.	सुसंस्कृत तरुणाची गळचेपी उलगडणारे आत्मकथन : काटेरी पायवाट	डॉ. सुहासकुमार बोबडे	४१
०७.	नव्वदोत्तर काळातील कार्यकत्यांची आत्मकथने स्वरुप आणि चिकित्सा	भरत शिवाजीराव गायकवाड कांचन रामदास मुखेडकर	६०
०८.	केसरी पाटील यांचा जीवनप्रवास मराठी तरुणांसाठी आयडॉल	प्रा. डॉ. सोपान माणिकराव सुरवसे	७२
०९.	नव्वदोत्तरी काळातील भटके - विमुक्तांची आत्मकथने	भीमराव कुंडलिक जमधाडे	७९
१०.	नव्वदोत्तरी दलित आत्मकथने	स्वाती शिवाजी चौधरी	८४

केसरी पाटील यांचा जीवनप्रवास मराठी तरुणांसाठी आयडॉल

प्रा. डॉ. सोपान माणिकराव सुरवसे
संशोधक मागदर्शक, मराठी विभाग, स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

साहित्याचा जीवन हा विषय असून भाषा हे साहित्याचे माध्यम आहे. म्हणजेच साहित्य व भाषा ही समाजाधिष्ठित आहे. त्याचबरोबर वाचक, श्रोते यांच्याकरीता साहित्य निर्मिती होत असून साहित्यिक हा देखील एक समाजाचा घटक आहे. त्यामुळेच साहित्य हा समाजजीवनाचा पारदर्शक आरसा आहे. निरनिराळया काळातील समाजजीवनातील विविध प्रवृत्तीचा अचूकपणे शोध घेण्याचा सर्वतोपरी प्रयत्न हा कलावंत / साहित्यिक आपल्या कलाकृतीतून घेत नवीन मूल्य वा सिध्दांताची मांडणी ही आदर्श नवसमाज निर्मितीसाठी करण्याचा मानस असतो. तेव्हा एखाद्या विशिष्ट साहित्य प्रकारांतून ती निर्मिती करतो त्याच्या अभिव्यक्तीच्या स्वरुपानुसार विविध साहित्यप्रकार मराठीमध्ये रुढ आहेत. त्या-त्या साहित्यप्रकाराला वैशिष्टयपूर्ण व सैध्दांतिक असे अधिष्ठान आहे. त्यात कथा, कादंबरी, नाटक, आत्मचरित्र हया कथात्मक साहितय प्रकारांनी वाचकांना नेहमी आकर्षित केले आहे. त्या आकर्षण बिंदुमुळे साहित्य हे मानवी जीवनाचा सहप्रवासी असते. त्याचे प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षरित्या भावविश्व त्यातून साकार होते. 'मी' च्या भोवती असणारे सभोवतालचे समाजवास्तव रेखाटत पारंपरिक वळणरस्ते न जाता काहीतरी वेगळे आयुष्य जगत सर्वसामान्य वाचकापुढे आदर्श ठेऊन तरुणांना नवी दिशा प्राप्त व्हावी यासाठी अनेकांनी नामवंत प्रसिध्द व्यक्तींनी 'आत्मचरि'त्र' सारखा साहित्यप्रकार हाताळला आहे.

आत्मचरित्रांमध्ये लेखक स्वत:च्या जीवनाची कथा स्वत: निवेदन करत असतो. सत्यकथन हा आत्मचरित्राचा आत्मा असतो. आत्मनिष्ठ व वस्तूनिष्ठ अशा दुहेरी प्रकारांतून आत्मचरित्र साकार होत असते. स्वत:च्या आयुष्यातील 'मी' ला तटस्थ वृत्तीने न्याहाळत असतांना गतजीवनातील 'मी' चा शोध घेणे ही कसोटी आत्मचरित्रकाराला सांभाळणे आवश्यक असते. घटना-प्रसंग हे कालक्रमांनुसार निवडणे महत्त्वाचे असते कारण, आत्मचरित्र म्हणजे एकप्रकारे इतिहास असतो. त्यातून भूतकाळातील 'मी' ला शोधुन त्यांची वर्तमानामध्ये मांडणी करत असतांना भविष्याचा अचूक वेध हा वाचकाला दिशा देण्याची भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण असते. आपण जीवन जगत असतांना काय गमावले? काय कमावले? यांचा शोध घेत असतांना आत्मसमर्थन, आत्मपूजा, आत्मगौरव, आत्मप्रौढीपणा टाळून प्रामाणिकपणे सत्य वास्तव तटस्थ वृत्तीने 'मी' पणाला बाजूला करुन 'मी' चा शोध घेणे महत्त्वपूर्ण असते. तेव्हाच ते आत्मचरित्र यशस्वी असे आत्मचरित्र म्हणता येईल. अशा आत्मचरित्र प्रदीर्घ परंपरा मराठी साहित्य विश्वामध्ये आपले स्थान भक्कम करत उभी आहे.

१९७० नंतर खऱ्या अर्थाने मराठी साहित्य विश्वांमध्ये विविध क्षेत्रातील नामवंत, प्रसिध्द व्यक्तींनी आपले अनुभव, आठवणी, रोजनीशी आत्मचरित्रांतून व्यक्त होऊ लागल्या. लीळाचरित्र ते वारकरी संप्रदयातील अनेक संत कवींनी आप-आपल्या अभंगातून आत्मचरित्रावर अभंग रचना केली असली तरीही त्याला धार्मीक, ईश्वरी अधिष्ठान आढळते. अशी प्रदीर्घ परंपरा शोधता येईल. तरीही १९७०-८० च्या दशकानंतर मराठी आत्मचरित्र परंपरा अधिक समृध्द झाली आहे. चित्रपटसृष्टी, राजकारण, सामाजिक कार्यकर्ते, वकील, शिक्षण, उद्योग अशा क्षेत्रातील नामवंतानी आपला जीवनप्रवास चित्रीत केला आहे. साहित्याशी ह्या नामवंताचा फारसा संबंध नाही. परंतु आपले यशस्वी जीवनाचा खडतर प्रवास आणि प्रतिकुल परिस्थितीवर मात करत मिळाले यश हे एकुण मराठी तरुणांना

नवी दिशा देण्यास समर्थ आहेत. त्यातील उद्योगक्षेत्र मराठी तरुण व समाजासाठी अभिन्न राहिले आहे. मात्र उद्योग क्षेत्रातील उद्योगपतींनी आपले जीवन अनुभव अत्यंत प्रामाणिक आणि पोटतिडकीने आपल्या आत्मचरित्रांतून मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यातून मराठी तरुण प्रेरित व्हावा, उद्योगाबद्दल असलेले समज-गैरसमज दूर व्हावेत, उद्योग क्षेत्रामध्ये आपले करिअर निर्माण करावे हा हेतू डोळ्यासमोर ठेऊन अनेक उद्योगपतींनी आपला जीवनप्रवास रेखाटला आहे. त्यात 'इटली, ऑर्किट आणि मी' – कामत विठ्ठल, 'ऑटोबायोग्राफी'- राम कर्णिक, 'उटणे पोळया आणि मी' – विजय काळे, 'ती आणि मी' – भंवरलाल जैन, 'शंवाकीय' – किर्लोस्कर शंकर ह्या उद्योगपतीच्या आत्मचरित्र परंपरेमध्ये पर्यटन क्षेत्रामध्ये नामांकित केसरी टूर ण्ड ट्रॅव्हल्स ह्या कंपनीचे सर्वेसर्वा केसरी पाटील यांचे 'प्रवास.... एका प्रवासाचा' हे आत्मचरित्रही महत्त्वपूर्ण आहे.

'उद्योग' क्षेत्र हे मराठी तरुणांचे नाही. पैसा, ओळख, बुध्दिमत्ता, चिकाटी आदी उद्योगमूल्य हे आपल्याकडे नाहीत. ह्या पारंपरिक समजुतीला छेद देत अगदी सर्वसामान्य शेतकरी कुटुंबातील तरुणाने दमदार प्रवेश केला आहे. त्याच्याकडे कोणत्याही प्रकारचा उद्योजकीय वारसा नाही, अनुभव नाही, भांडवल नाही, प्रतिकुल परिस्थितीवर मात करुन प्रचंड मेहनत, आत्मविश्वास, जिद्द, चिकाटी, कल्पकता, संयम, समयसुचकता, आदी गुणाच्या आधारे उद्योग क्षेत्रामध्ये स्वत:ची वेगळी ओळखही बिगर भरवशाच्या पर्यटन क्षेत्रातील ही नेत्रदिपक कामगिरी 'प्रवास.... एक प्रवासाचा' – केसरी पाटील ह्या आत्मचरित्रातून अधोरेखित होते. त्यांचा जीवनप्रवास हा मराठी तरुण मनातील गैरसमज, मरगळ दूर करत नवे आव्हान पेलण्याचे मानसिक सामर्थ्य देतात हाच खऱ्या अर्थाने मराठी तरुणांसाठी आयडॉल आहे.

महाराष्ट्रातील कोकणासारख्या निसर्गरम्य प्रादेशिक भागातील आधुनिक विचारांचा वारसा असलेल्या कुटुंबामध्ये त्यांचा जन्म झाला.

पूर्वीच्या कौटुंबिक संपन्नता जाऊन सर्वसाधारण जीवन जगणारे कुटुंब असते. आर्थिक परिस्थितीमुळे केसरी पाटील यांनी महाविद्यालय शिक्षण न घेता कृषी पदविकामध्ये प्रवेश घेतला. पुढे शिक्षक म्हणून नोकरी करत उत्तमप्रकारे ते शेती करत होते. काम कोणतेही असो ते नियोजनबध्द, वेळेवर करणे हा त्यांचा स्वभावगुण होता. त्यांचे वडीलबंधु आप्पा हे ट्रॅव्हल्स क्षेत्रामध्ये होते. त्यांना मदतनीस म्हणून कधी-कधी केसरी पाटील सोबत जात असत. त्यानतंर शिक्षकी पेशा सोडून ते पूर्णवेळ आप्पासोबत काम करु लागले. परंतु आप-आपसातील मतभेदामुळे त्यांना स्वतंत्ररित्या उद्योगाचा श्रीगणेशा केला. ग्राहकसेवा हीच ईश्वरसेवा ह्या घोषवाक्याची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करत त्यांनी एक यशस्वी उद्योजक म्हणून ओळख निर्माण केली आहे. शून्यातून विश्व निर्माण करणारा हा अवलिया 'प्रवास..... एका प्रवासाचा' ह्या आत्मचरित्रातून पुढे येतो. संपूर्ण पाटील कुटूंब व अन्य मराठी तरुणांना रोजगारांच्या अनेक संधी उपलब्ध करुन देत मराठी तरुणांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करण्याचे श्रेय केसरी पाटील यांना जाते.

पर्यटन हे क्षेत्र बहुआयामी करण्याचे श्रेय हे केसरी पाटील यांचे आहे. केवळ धार्मीक, आध्यात्मिक, ऐतिहासिक स्थळे आदीपर्यत मर्यादीत असलेल्या पर्यटन क्षेत्राला पाटील यांनी नैसर्गिक सौंदर्याची जोड दिली. देश-विदेशातील दौऱ्यासाठी खास टीम तयार करुन अनेक प्रकारच्या येणाऱ्या अडचणीवर त्यांनी मार्ग काढत अनेक यशस्वी सहलीचे आयोजन केसरी ट्रॅव्हल्स यांनी केले आहे. त्यांची पत्नी सुनिता, मुले वीणा, झेलम, शैलेश, हिमांशु यांनी आप-आपले शिक्षण घेत वडीलांच्या व्यवसायाला मदत केली आहे. व्यवसायाच्या सुरुवातीला अनेक प्रकारच्या अडचणींना सामोरे जावे लागले. प्रवाशांची व्यवस्था, दळण-वळणांची साधने ह्या समस्याबरोबर संपूर्ण कुटूंबाची होणारी हेळसांड त्यांच्या पत्नीने सुनिता पाटील यांनी सांभाळली आहे. कित्येक महिने सहलीमुळे कुटूंबातील

सदस्यांना भेटण्यास वेळ मिळत नसे. अनेक आनंदी क्षणी ते कुटुंबासोबत राहू शकले नाहीत. त्याची खंत ते आत्मचरित्रामध्ये व्यक्त करतात. 'माझे वैयक्तिक आयुष्य, माझे कौटुंबिक जीवन आणि माझी व्यावसायिक कारकिर्द हे सारे एकमेकांत असे मिसळले आहे की, मलाही कदाचित सुटे-सुटे उलगडणे शक्य होणार नाही. मी कोणी दीपस्तंभ नाही की मार्गदर्शक ताराही नाही. मी एक प्रामाणिक, मेहनती, सकारात्मक विचार करणारा उद्योजक आहे.' (प्रवास..... एका प्रवासाचा पृ.क्र. ०१) एका यशस्वी उद्योजकाच्या वैयक्तिक आयुष्य व कौटुंबिक जीवनाचा व्यवसायाशी सांगड घालत असतांना होणारी तारांबळ स्पष्ट दिसून येते. अशावेळी सुनिता पाटील त्यांच्या पाठीशी खंबीरपणे उभे राहताना वेळप्रसंगी संसार, मुले व सहलीचे नियोजन ते करत असत. केसरी ट्रॅव्हल्स हा पर्यटन क्षेत्रातील ब्रँड असतांना अगदी सर्वसामान्य माणसांची भूमिका घेत अत्यंत सकारात्मक दृष्टिकोणातून आपल्या गत आयुष्याबद्दल उलगडा केला आहे

केसरी पाटील यांनी सुरु केलेला पर्यटन व्यवसाय हा वैयक्तिक स्वरुपामधुन त्याला सार्वजनिक रुप आज प्राप्त झाले आहे. फक्त देशांतर्गत नव्हे तर अनेक विदेशांमध्ये त्यांनी यशस्वी दौरे केले आहेत. त्यात विविध वयोगटातील विविध स्वभावाच्या लोकांना मार्गदर्शन करणे, राहण्याची व जेवणाची उत्तम व्यवस्था, सामानाची देखभाल, वाहतुक व्यवस्था, विमान सेवा आदीबद्दल केसरी पाटील यांनी अत्यंत दक्ष व समयसुचकपणे हे अवघड काम त्यांच्या टीम मार्फत केले आहे. केसरी पाटील यांच्या दे-विदेशातील पर्यटन सहलीमध्ये खास म्हणजे काश्मिरविषयी त्यांना कायम आकर्षण राहिले आहे. शहीद स्मारक, वाघा बॉर्डर, निसर्ग सौंदर्य याची भूरळ त्यांच्या मनांमध्ये आनंदीत वातावरण निर्मिती करत राहिले आहे. परंतु अलिकडील काळामध्ये भारत-पाक व काश्मिर प्रश्नांना घेऊन सातत्याने अशांत वातावरणामुळे प्रवाशांचा जीव धोक्यात घालणे योग्य नाही म्हणून त्यांनी काश्मिर सहल नाईलाजास्तव बंद केली अशी खंत ते

आत्मचरित्रामध्ये व्यक्त करतात. वीणा, झेलम, शैलेश, हिमांशु ह्या मुलांनी केसरी ट्रॅव्हल्स परिवाराला सामुहिकपणे अत्याधुनिक स्वरुप दिले आहे. त्याचबरोबर त्यांच्या भावी जोडीदारांनी ह्या परिवाराची एक कुटूंब म्हणून काळजी घेतली आहे. केसरी पाटील यांनी उद्योजक म्हणून मराठी तरुणांबोबर अनेक बाबीचे सुक्ष्म अवलोकन केले आहे. पैसा हे सर्वस्व नसून प्रवाशांचे समाधान हे महत्त्वपूर्ण आहे. नम्रता, चारित्र्य, आदरभाव, चिकाटी आदी बाबींना त्यांनी महत्त्वाचे स्थान दिले आहे. आपण आणि आपणच कसे सर्वश्रेष्ठ आहोत हे आपल्या कामातून सिध्द करणे म्हणजेच ती आपल्या यशाची पावती आहे हे त्यांनी अनेक घटना-प्रसंगामुळे निर्माण झालेल्या संकटातून मार्ग काढत सिध्द केले आहे. याची प्रचिती आपणांस आत्मचरित्रांमधून ठिकठिकाणी येते प्रवासाला सुरुवात करण्यापूर्वी, शिदोरी संस्कारांची, नव्या वाटा, नवी वळणे, भ्रमंतीचे चक्र, चक्र संसाराचे, प्रश्नचिन्हांचा प्रवास, झाले मोकळे आभाळ, नवी सुरुवात, प्रवासी कुटूंब, विस्तारणारी क्षितीजे, पर्यटक देवो भव:, माझे काश्मिर, अशी पाखरे येती, वारसा आणि वसा, इदं न मम, ध्यास आणि प्रवास ह्यासारख्या छोटया-छोटया आठवणी, अनुभवाच्या माध्यमातून त्यांचा जीवनप्रवास अधिक उलगडत जातो. त्यांचबरोबर समस्त मराठी तरुणांना व्यवसायाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण देत उद्योगपती व्हावे यासाठी प्रेरित करणारे हे आत्मचरित्र मराठी तरुणांसाठी आयडॉल आहे.

एकूणच केसरी पाटील यांचा एक ध्येयनिष्ठ उद्योगपतीचा प्रवास अत्यंत वास्तव व प्रामाणिकपणे येतो. त्यात 'मी' पणाचा आव कुठेही आढळून येत नाही. त्यांनी स्व ला विसरुन अत्यंत तटस्थ वृत्तीने गतआयुष्यातील घडामोडीचा आलेख मांडला आहे. एक व्यक्ती म्हणून पाटील यांचे व्यक्तिमत्त्वाबरोबर सामाजिक, राष्ट्रीय, सेवावृत्तीतील ऋणानुबंध त्यात दिसतात. आपले अनुभव, संघर्ष हा इतरांसाठी मागर्दर्शक ठरावा म्हणून हे आत्मचरित्र उल्लेखनीय आहे. नेमक्या व योग्य घटना,

प्रसंग, सुटसुटीतपणा व आटोपशीर, सत्यता, सुसुत्रता वस्तुस्थितीदर्शक असे हे आत्मचरित्र मराठी आत्मचरित्र परंपरेमध्ये मैलाचा दगड ठरते त्याचबरोबर मराठी समाज व संस्कृतीला नवीन उद्योजकीय आयाम देत मराठी तरुणांना उद्योग व यशस्वी उद्योजकाबद्दल असणारे समज दूर करत केसरी पाटील यांचा हा जीवनप्रवास मराठी नवतरुणांसाठी आयडॉल आहे हे निश्चितपणे म्हणता येईल.

निष्कर्ष:

१) १९९० नंतर मराठी आत्मचरित्र पंरपरेमध्ये मराठी उद्योपतीच्या आत्मचरित्रांनी नवी ओळख निर्माण केली आहे.

२) केसरी पाटील यांचा शून्यातून विश्व निर्माण करणारा जीवनप्रवास मराठी नवतरुणांना प्रेरणादायक ठरतो.

३) प्रवास...... एका प्रवासाचा हे आत्मचरित्र एक कलाकृतीचा आकृतीबंध साध्य करत वाङ:मयीन व सामाजिक अंगाने समृध्द आहे.

४) मराठी नवतरुणांना व्यवसायाबद्दलच्या अनेक गैरसमजांना दूर करत अनेक उपलब्ध संधीचे मर्म जाणून व्यवसायासाठी प्रेरित करते.

संदर्भग्रंथ:

१) कऱ्हाडे सदा – चरित्र आणि आत्मचरित्र, लोकवाङ:मयगृह, मुंबई.

२) पाटील केसरी- प्रवास..... एका प्रवासाचा, अमेय प्रकाशन, पुणे

३) गंधारे द.के. (संपा) – मराठी वाङ:मय प्रकार: स्वरुप संकल्पना व वाटचाल, शब्दालय प्रकाशन श्रीरामपुर.

आत्मकथनांतून समाजाचे खऱ्या अर्थाने वास्तव दर्शन घडते. समकालीन समाजातील प्रश्न, समस्या यांची माहिती मिळते.

नव्वदोत्तरी काळात आपल्या समाजातील विविध स्तरांतून आत्मकथने आली. स्त्रियांनी लिहिले. दलितांनी लिहिले. विमुक्त भटक्यांनी लिहिले. शेतकरी - कामगारांनी लिहिले. ज्यांची ज्यांची वंचना झाली, अशा वंचित समूहांनी लिहिलेली ही आत्मकथने म्हणजे विकासाच्या बाता मारणाऱ्या नागरी समाजाच्या डोळयात घातलेले झणझणीत अंजन होय.

म्हणून अशा प्रकारच्या परखड सत्यवादी लेखनाचे स्वागत झाले पाहिजे असे मला प्रामाणिकपणे वाटते.

आजच्या खाजगीकरणाच्या आणि जागतिकीकरणाच्या काळात मानवी समाजाला अधिक शहाणे करण्यासाठी अशा प्रकारच्या आत्मकथनांची गरज आहे, असे मला प्रामाणिकपणे वाटते. समाजाची घडी नीट बसवणे आणि मानवी समाज उन्नतीकडे मार्गस्थ करणे ही आपल्या सर्वांची जबाबदारी आहे.

लेखक हा समाजातील एक महत्त्वाचा जबाबदार घटक असतो. म्हणून लेखकांनी स्वतःचीच चिकित्सा करणारी आत्मकथने लिहावीत. आणि वाचकांनीही अशा प्रकारच्या सत्यवादी लेखनाला भरभरून प्रतिसाद द्यावा असेही वाटते. "खोटं बोल; पण रेटून बोल" अशा आजच्या या काळात खऱ्या आत्मकथनांची अत्यंत गरज असून विविध शोषित वंचितांनी स्वतःला समाजापुढे आणावे हीच अपेक्षा या निमित्ताने करता येईल,

डॉ. मारोती कसाब
डॉ. अनिल मुंढे

SIDDHI
PUBLISHING HOUSE
(National Publication)
Nanded, Maharashtra (India)
website : www.wiidrj.com

9 788195 825318

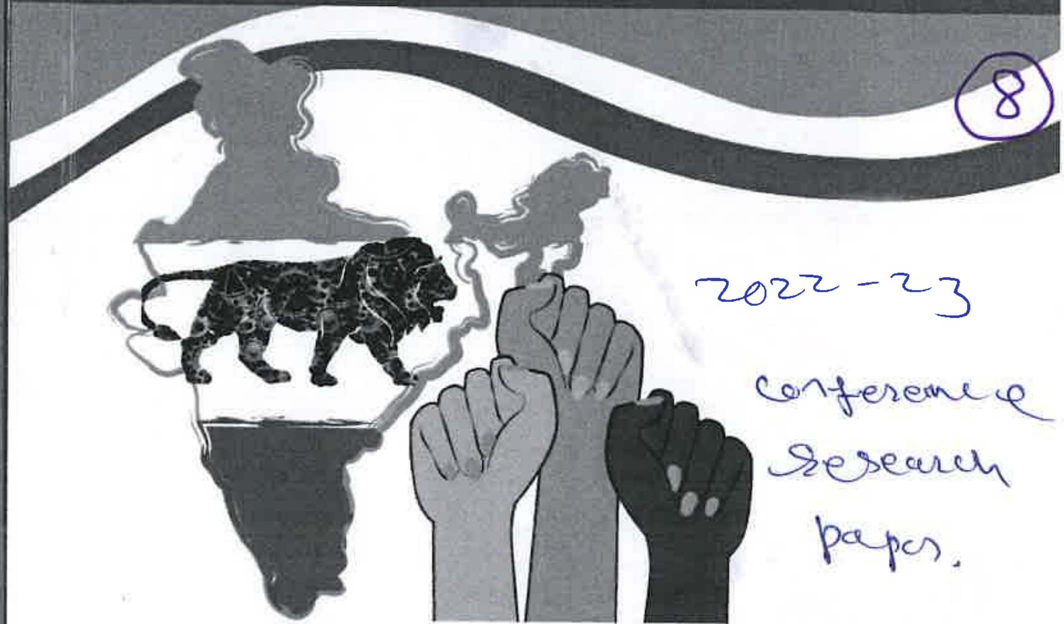

8

2022-23

conference research papers.

Self Reliant India Through Vocational Education

Dr. Mahananda Chandrakant Dalvi

Self Reliant India
Through Vocational Education

Editor

Dr. Mahananda Chandrakant Dalvi

Associate Proffessor & Head
Dept. of English
Dr.(Sow) I.B.P. Mahila Kala Mahavidyalaya,
Aurangabad(MS), India

EDUCATIONAL PUBLISHERS

disseminate information on the prospectus and challenges o[f] Aatmanirbhar Bharat, the book will bring together resourcefu[l] thoughts of Academecians, Professionals and Research Scholars. Present book is an outcome of collective research articles focused on the main themes such as Self-Reliant India through Vocational Educational, Be Vocal For Local, Challenges and Reformations in Vocational Courses in Higher Education, Vocational Education and Entrepreneurship in NEP 2020, Concept of Aatmanirbhar Bharat, Make in India, Socio- Economic View of Aatmanirbhar Bharat, Opportunities and Challenges For Aatmanirbhar Bharat in the Light of National Education Policy 2020. These were the manin think. Apart from that an Author try to put her finger on the current burning issues in the education sector.

Being the Editor I would like to express my deep sense of gratitude to Marathwada Legal and General Education Society's Hon'ble President Adv.J.K.Wasadikar Sir, Hon'ble Secretary Adv. Dr. Kalpalata Patil Bharaswadkar Madam and Hon'ble Dr.Vasudha V. Purohit, Principal, Dr(Sow.) IBP Mahila College, Aurangabad for their constant support, encouragement and blessings. I am very much thankfull to support and co-operation shown by Dr. S.K. Singh for the publication of this book Even I would like to express many many thanks to Indian Council of Social Science Research for their support to bring out this book in reality. I also extend my thanks and appreciation to the authors for their great contributions in the form of Research articles.

Dr.Mahananda Chandrakant Dalvi
Asso Prof, Head, Dept. of English
Dr(Sow.) IBP Mahila Kala Mahavidyalaya, Aurangabad. (MS)

INDEX

Sr. No	Content	Page No.
1.	**Aatmanirbhar Bharat and Vocational Education.** *Dr.Mahananda Chandrakant Dalvi*	9
2.	**National Education Policy-2020: A Scenario Scan With Reference To Outcome-Based Education.** *Dr. Sinku Kumar Singh, Ashok Gingine, Dr. Nishiknat Dhande*	13
3.	**Impact of Vocational Training on Entrepreneurship Development and Knowledge of Rural Women.** *Rohini Bharad, Sandhya Kulkarni, Narendra Joshi, Dr. Vasant Deshmukh Dr. Upendra Kulkarni*	18
4.	**Teacher's Role and Responsibilities In The Context of Value-Based Education.** *Dr. Milind Vaijinath Sonkamble*	29
5.	**Future of Higher Education In Light of NEP 2020.** *Abhay Balbhim Shinde*	33
6.	**Vision of Quality Education By NEP-2020.** *Dr. Vishal Bhaware, Dr.Vasudha Purohit*	37
7.	**Self-Reliant Women Through Skill Education.** *Dr. Suwarna Patil[1], Dr. Manisha Kale[2]*	55
8.	**Challenges In The New Education Policy- 2020.** *Dr. Aniket Prakash Bhosale*	61
9.	**New Education Policy : New Vision With New Dreams.** *Dr S.S. Sasane*	65

- **Self Reliant India Through Vocational Education**

© **Editor :-**
Dr. Mahananda Chandrakant Dalvi

- **ISBN No.-** 978-93-92865-66-4

- **Publisher-**
Educational Publishers & Distributor
Gokulwadi, Aurangapura,
Aurangabad.- 431001
Mob:- 9970067971
email- educationalpub@gmail.com

- **Edition**- 2023

Note:- The Editor & Publisher will not be responsible for any kind of copying material or plagarism. The author of the papers will be fully responsible for copyright.

ACKNOWLEDGEMENTS

Vocational Training teaches students the precise skill and knowledge which needs to carried out a specific craft, technical skills related to trade and profession. It can also be termed as technical skill-based education in modern terminology.

An objective of the proposed book is to incorporate the importance of Vocational Education in the curriculum and make the Youth of India Self-Reliant and employable. Regular form of education doesn't always guarantee a fulfilled career. The National Education Policy 2020 aims to overcome the Social hierarchy which is associated with Vocational Education and suggests the integration of skill-based courses into the mainstream education mostly in the educational institutes in a phased manner over the decade. The main purpose of New Education Policy into the Higher Education wants to insure that every student should learn at least one Vocational Course and then it will exposed to several professional courses. So to lay more emphasis on Vocational Education the department of English, Dr (Sow.) IBP Mahila Mahavidyalaya, Aurangabad (MS) organised two day National Seminar on, Self- Reliant India through Vocational Education, sponsored by ICSSR, New Delhi under the tagline of Azadika Amrit Mahostav. We have invited an original research articles for this book.

Primary objective behind the publication of present book is to play a key role in creating a Self-Reliant India and open up the windows of new education system for facilitating greater global exposure for the stakeholders. In order to create the information Hub to share useful resources, and reflections on the National Education Policy 2020, the book will help to strengthen the competencies of Indian education system. In order to interact the

of purpose by launching a series
nt months notwithstanding the
A number of states have officially
ıy others are in the process to do
; road ahead of the NEP. Given its
ɔlexity involved in its execution,
.nation and cooperation amongst
;, district, private sector amongst
ɜxercise. Apart from this, one has
apacity, availability of financial
ntly, the education ecosystem that
ıs and innovation. Yet, the most
NEP is building consensus and
ıt omnibus programme after 1986.
NEP largely hinges on cooperative
ownership of the reforms.

Shri Bankatswami Mahavidyalaya
Beed.
bhosale.aniket100@gmail.com
Ph. 8308892777/ 9067876363

:*****

NEW EDUCATION POLICY :NEW VISION WITH NEW DREAMS

Dr S.S. Sasane

Human resource has its own importance to form best and ideal human civilization, to create ideal, peaceful civilization education is important .Human being without education is animal, education has the power to create good citizens, doctors, Engineers, teachers, writers, Scientist and many more skilled technicians

To give shape to that child who entered in class room best curriculum has to be form to teach him and fulfill all his basic needs.

Human values must be inculcate through curriculum, NEP gives importance to all spheres of life. National integration, patriotism, human values, justice all are included in the NEP .

" The vision of the policy is to build an education system rooted in Indian ethos that contributes directly to transforming India by providing high quality education to all thereby making India a global knowledge superpower" leadschool.in/ school-owner

The students have been nurtured and develop as they become capable to tackle global completion, so NEP is completely based on all these values and Principles to fulfill the needs of global era. National integration and conservation of our Indian culture is also important.

New education policy 2020 is the new vision in India with new ideology and new sphere of intellectual thoughts in

education system, here all aspects are completely based on student progress and his overall development. One of the notable thing in the NEP is that they have given negligible importance to examination, 10 th and 12 th exams have routine exams in the education system .in the earlier 10 th and 12 th exams have its own importance so in new education policy, there is not having that much glamour and the importance to 10 th and 12 th exams it enables students to concentrate activity based learning, theoretical learning has been drop in the education .

In the NEP Primary education is based on playing, activity, research sphere of education, here the students are completely away from the load of school bags now they will experience the happy learning process through playing and activity based pedagogy which is full of happiness and depends upon the psychology of student

From third standard, the students have been given the lesson for reading and writing, the skills of reading and writing consolidate in the third standard, that soft skills also based on activity, here the student has been given experience of learning ,natural learning process of learning has been included in the syllabus .language has its own importance in the education system, teaching and learning medium is local language and mother tongue, according to the experts in education system, education must be given in mother tongue, over all development of students in early stage is based on his own atmosphere and mother tongue, education in local language has been recommended, even everyone has opportunity to take education in their own mother tongue, this change is really admirable in NEP. Even higher education is also available in local language. In the process of natural language learning ,here four skills of language has been included, there is four natural

steps to learn any language in world, listening, speaking, reading and writing so in the primary education these four steps have been applied to learn language and to acquire all the four soft skills of language, even that learning is also based on activity based and also through the happy way of learning, here importance of exam has been denied all the progress of student is based on his skill development, it means importance has given to functional learning , more importance has been given to the natural learning through activity ,languages will have been learned through natural process all the skills have been strengthen through natural learning and teaching

" The National Education Policy 2020 encourages teachers to use abilingual approach, including bilingual teaching learning materials with those students whose home home language may be different from the medium of instruction"

The education is based on skills and handcraft skills, from 9th to 12th 40 subjects have been given to them to choose to develop skills to acquire knowledge and employability, the students have multiple options to select and acquire the particular skill of his own choice.

Even in new policy the stream based degrees have been denied. here Science, Arts and Commerce such stream based education has been removed, here the choice, interest and skill of student has been given importance, that is the core of student, unless and until someone has interest in particular subject, the student has not been expert. The student has choice, option to select any subject for the degree level, there is no restrictions of streams and particular faculty to obtain degree, the restrictions of stream based degree has been removed in NEP. Even The students have more option to select subjects, he may take Botany, English and Music to

pursue the degree ,the duration of degree is four years ,if the student has taken drop in the middle of his degree programme that time he gets the diploma certificate many other facilities have been given in the NEP for student, The students have to decide their path before entered in degree level, if someone wants to become teacher, he has to complete four years of teaching degree like B ed., it enables to get depth in particular subject.

Student is the center of education system; Primary education is based on activity and playing type of pedagogy, the more stress and importance is given to skill development, language learning through natural process. Even in traditional degree programme student has multiple options to select subject of his choice, now stream limitations has been denied, anyone could decide to choose the subject of his own choice and pursue degree in his own choice subjects.

In NEP easy education, local needs, local language, mother tongue, soft skill development, handcraft Arts ,inner development of student, multiple subject choice, flexibility in degree level, credit system, higher education in local language are highlighted and specified to design curriculum and its aims and objects .

Reference

1 leadschool.in/school-owner

2 India's National Education Policy 2020 Dr Rana Singh

3 National Education Policy ; Kalpana Mahajan

4 New Education Policy on higher education :Manoj Saksena

English Department

Swa.Sawarkar Mahavidyalaya Beed

******

CB

2022-23 Dr. Medha Gosavi

9

राहुलखुणा

एक ओल अंतरीची

– संपादक –

विजया राहुल पाटील

स्वातंत्र्याचा अमृतमहोत्सव
७५
चपराक
प्र का श न
www.chaprak.com

सेवा है यज्ञकुंड, समिधा सम हम जलें

प्रा. डॉ. मेधा गोसावी (बीड)

आपल्या वाट्याला आलेले काम अतिशय निष्ठेने, एकाग्रतेने, तत्परतेने करणे म्हणजे कर्ममार्ग होय आणि याच कर्ममार्गावरून वाटचाल करणारे आणि आपण स्वीकारलेल्या व्रतासाठी म्हणजेच कार्यासाठी स्वतःला सर्वतोपरी वाहून घेणारे एक विलक्षण ध्येयवेडे, देवदुर्लभ आणि समाजसुलभ व्यक्तिमत्त्व म्हणजे आदरणीय स्व. राहुल पाटील होय. ते अतिशय कमी कालावधीत साहित्य-सामाजिक क्षेत्रात आपला ठसा उमटवून गेले. साहित्य क्षेत्रातील त्यांची उज्ज्वल वाटचाल महाराष्ट्रातील शीर्षस्थ स्थानाकडे जाणारी होती. त्यांच्या अकाली निधनाने कधीही न भरून येणाऱ्या कौटुंबिक हानीबरोबरच साहित्यिक आणि सामाजिक क्षेत्राचीही प्रचंड हानी झाली आहे. जीवनाच्या प्रवासात अनेक व्यक्ती आपणास विविध प्रसंग आणि कारणांनुसार भेटत असतात. काळानुरूप त्यांचे स्मरण-विस्मरणही होत असते; पण काही व्यक्ती अशा असतात की, त्यांच्या अंगी असलेल्या दैवी गुणांमुळे त्या कायम स्मरणात राहतात.

आज या लेखाच्या निमित्ताने मी एका वेगळ्या उंचीवरच्या देवगुणी अशा अलौकिक व्यक्तिमत्त्वाचे स्मरण करत आहे, जे काळाच्या पडद्याआड गेले आहे, तरीही मनामध्ये घर करून आहे. ज्यांच्याकडे आपण आदर्श म्हणून पाहतो किंवा जे आपले प्रेरणास्थान

असतात, त्यांच्यावर लिहिणे प्रचंड अवघड असते. हा स्मरणलेख लिहिताना डोळे पाणावत आहेत.

आदरणीय स्व. राहुल पाटील सरांचा आणि आमचा स्नेहबंध फार जुना होता, असे अजिबातच नाही. २०१९ मध्ये एका रिफ्रेशर कोर्सच्या निमित्ताने सरांशी ओळख झाली होती. बरोबर दोन वर्षांपूर्वी नाशिकमध्ये आमचा चौदा दिवसांचा रिफ्रेशर कोर्स सुरू झाला होता. त्या कोर्सचे मुख्य समन्वयक डॉ. राहुल पाटील सर होते. १८ ऑगस्टला सकाळी बरोबर दहा वाजता कोर्ससाठी पोहोचायचे होते पण त्या दिवशी ड्रायव्हर उशिरा आल्यामुळे मला व माझी मैत्रीण डॉ. ससाणे मॅडम अशा दोघींना बीडहून नाशिकच्या कोर्सला पोहोचण्यासाठी दुपारचे दोन वाजले होते. आम्ही खूपच अस्वस्थ झालो होतो की, पाटील सर कोर्समध्ये सहभागी करून घेतील की नाही... मी सरांना घाबरतच फोन केला. तेव्हा पाटील सर म्हणाले, 'आता उशीर झालाच आहे तर सावकाश या. येण्याची अतिघाई करू नका. रस्ते खूपच खराब आहेत' आणि आम्ही कोर्समध्ये सहभागी झालो. सरांचे लेखन अतिशय संस्कारी आणि अंतर्मुख करणारे आहे. एक संवेदनशील समाजघटक म्हणून समाजाची अनेक सूक्ष्म निरीक्षणे त्यांच्या साहित्यात आढळून येतात. जीवनाला दिशा देणाऱ्या, चिंतन करणाऱ्या लेखनामधून आजच्या जगण्याचे वास्तव मांडतानाच ते त्यात अनेक बदलही सुचवतात. उदा. सरांचे 'भोवताल' हे पुस्तक म्हणजे जणू जगण्याचे सूक्तच आहे. कसे जगावे, कसे वागावे, याचा उत्तम वस्तुपाठ मांडतच भोवतालची कार्य सुरू आहे, याचे संयत चित्रण ते करतात. विविध विषयांवरचे त्यांचे शैक्षणिक व्हिडिओ तर उत्तम अभ्यासनीय दस्तऐवजच आहेत.

सार्वजनिक जीवनात उच्च नैतिक मूल्ये घेऊन कसे जगावे आणि वागावे, याचे चालतेबोलते उदाहरण म्हणजे स्व. डॉ. राहुल पाटील होत. सदैव कोणाच्याही मदतीस तयार असलेल्या सरांचे व्यक्तिमत्त्वच मुळात विविध पैलूंनी मंडित झालेले होते. विषयाचा गाढा व्यासंग, अमोघ वक्तृत्व, निगर्वी स्वभाव, निर्मोही वृत्ती, दृढ निश्चयी, कुशल संवादक, कठोर मेहनती आणि सर्वांत महत्वाचे म्हणजे सरळ भाव आणि अंत:करणाची निर्मळता. आज जगात बुद्धिमान लोक खूप आहेत; पण बुद्धिमत्ता, नैतिकता आणि मानवता हा त्रिवेणी संगम एकाच ठिकाणी आढळणे हा दुर्मीळ योग; जो सरांच्या ठायी होता. त्यामुळे सर प्रत्येकाचा आदर करायचे, त्यांना सन्मान द्यायचे. समोरच्यांचा आदर करून त्यांना सन्मानपूर्वक वागवणे, हा महत्त्वाचा सकारात्मक गुण सरांमध्ये होता. त्यामुळेच अनेक जण स्व. डॉ. राहुल पाटील सरांशी जोडले गेले होते.

फोन आला. 'माउली, आपल्याला कवितासंग्रह काढायचा आहे. जे सुचतं ते सर्व लिहीत चला आणि लवकरात लवकर पाठवा. आपल्याला घनश्यामदादांच्या 'चपराक प्रकाशना'कडे त्या द्यायच्या आहेत. मी त्यांना तसं सांगूनही ठेवलं आहे. कविता पाठवा.' मी एकदमच गोंधळून गेले; पण हळूहळू लिहायला लागले आणि तेथून पुढे खऱ्या अर्थाने माझा काव्यलेखनाचा प्रवास सुरू झाला, की जो मागे वळून पाहिल्यावर अद्भुत वाटतो. एखाद्या लहान मुलीच्या किंवा विद्यार्थिनीच्या मागे लागून तिच्याकडून काम करवून घ्यावे, तशा पद्धतीने पाटील सरांनी माझ्याकडून कविता करवून घेतल्या आहेत. सुचलेले लिहिण्याचा मला अनेकदा कंटाळा यायचा. मी टंगळमंगळ करायचे, हे सरांच्या लक्षात आले आणि त्यांनी मला कडक शब्दात मेसेज केला, 'माउली, ज्याचा वापर तुम्ही करत नाही ते तुम्ही गमावून बसाल. जी प्रतिभा तुम्हाला सरस्वतीने दिली आहे, तिचा वापर केला नाही तर ती आटून जाईल. ज्या क्षमता असूनही आपण वापरत नाही, त्यां क्षमता कोमेजून जातात. जशी वापराअभावी यंत्रे गंजून जातात. वस्तुस्थिती ही आहे की, सुचलेली कविता तुम्ही लिहीत नाहीत. हे नाही की तुम्ही कविता करू शकत नाही.'

'तू मला ओवाळ, मी तुला ओवाळेन' या आजच्या सामाजिक वास्तवात फारशी ओळख नसणाऱ्या एखाद्या व्यक्तिच्या कलाकृतीला चांगले म्हणणे, तिचे कौतुक करणे, तिच्या कामाला प्रेरणा व प्रोत्साहन देऊन तिच्याकडून नि:स्वार्थीपणे अधिक चांगले काम करवून घेणे हे खरोखरच दुर्मीळ आहे. दहा-बारा कवितांची संख्या आज पाचशे-सहाशे झाली आहे. हा काव्यप्रवास आजही सुरूच आहे. माझी कविता म्हणजे एक हकिकत आहे. मी कवयित्री आहे ही माझीच ओळख मला आदरणीय स्व. राहुल पाटील यांनी करून दिली आणि माझ्याकडून अक्षरश: कविता करवून घेतल्या आहेत. कधी कधी असे वाटते की, फक्त माझ्याकडून कविता करवून घेण्यासाठीच साक्षात सरस्वतीने आदरणीय स्व. पाटील सरांची आणि माझी भेट रिफ्रेशर कोर्सच्या निमित्ताने घडवून आणली.

मी कविता करायचे आणि सरांना पाठवायचे. त्यावर सरांची प्रतिक्रिया असायची, 'माउली, नेहमीप्रमाणे कविता वाचली. ऐकायला बायको आणि मुलगी होती. कविता अप्रतिम आहे.' माझ्या या काव्यप्रवासाच्या साक्षीदार आदरणीय वहिनी आहेत आणि आजही हे वाङ्मयीन ऋणानुबंध सरांच्या पश्चात वहिनीही तेवढ्याच जिव्हाळ्याने जपत आहेत. सर गेल्यानंतर दु:खाच्या वणव्यात होरपळत असतानासुद्धा अनेक वेळा 'आपल्या काव्यसंग्रहाचे काम कुठपर्यंत आले आहे', हे वहिनींनी विचारले होते. 'कविता लिहिणे थांबवू नका. तुमचे

2022-23 Dr. Medha Gosavi (10)

मूल्य

ISSN NO. 2455-4928

साहित्य चपराक

www.chaprak.com

संपादक : घनश्याम पाटील

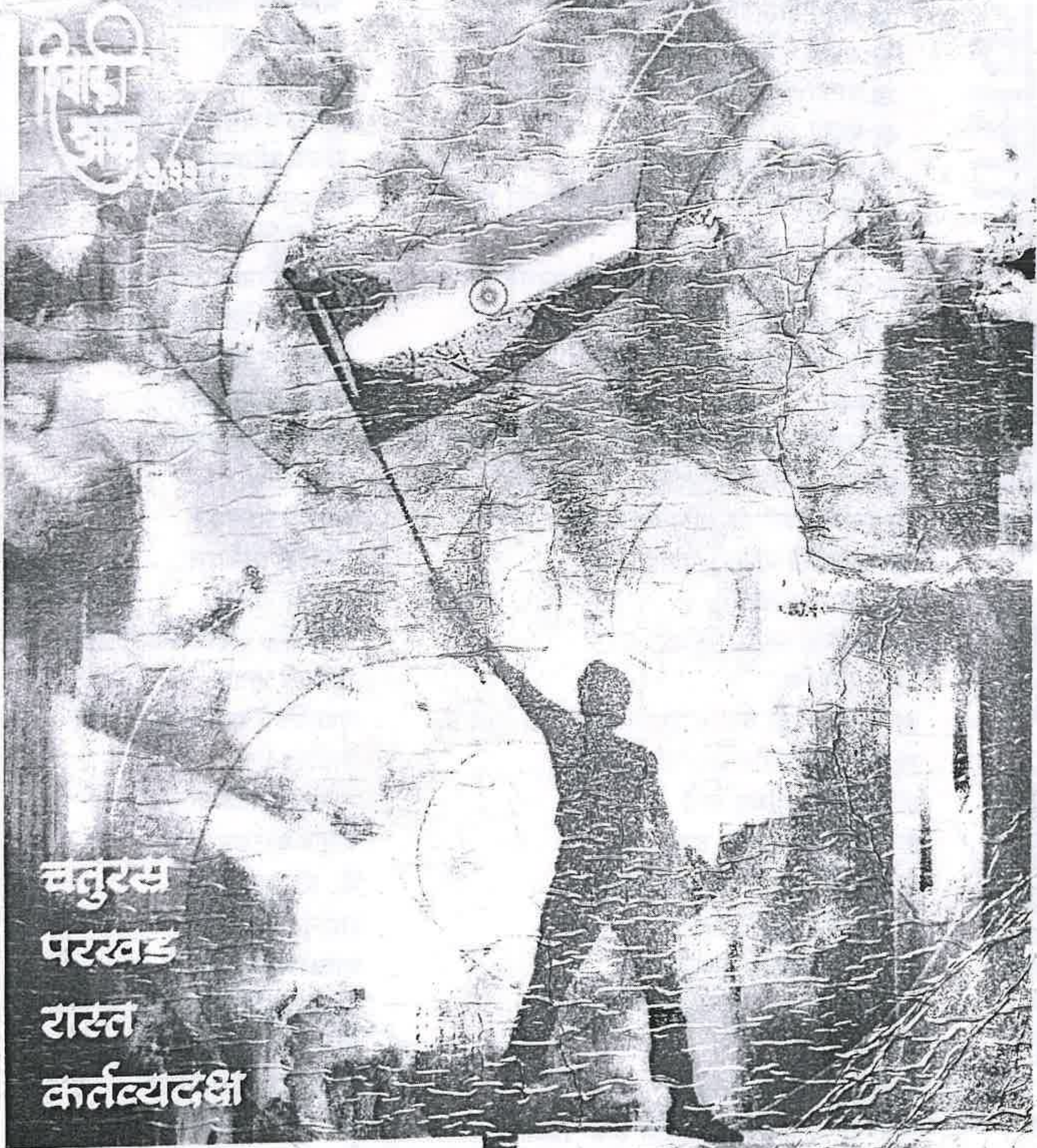

अंक-१० | (मासिक) | वार्षिक वर्गणी

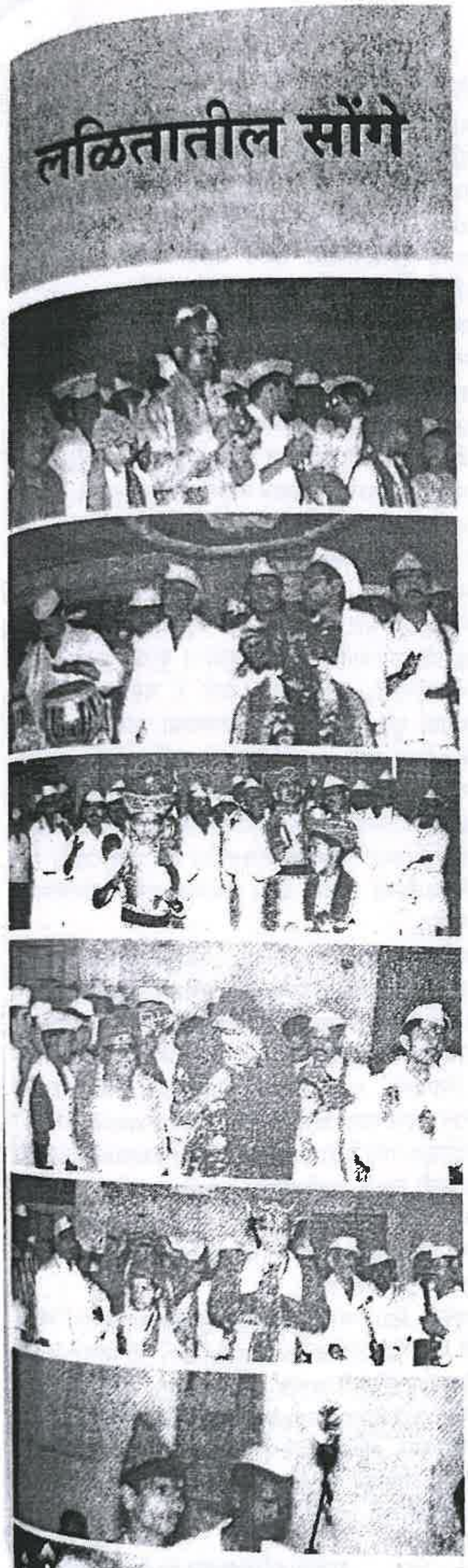

ललितोत्सव

एक प्राचीन परंपरा

प्रा. डॉ. मेधा गोसावी या बीड येथील सावरकर महाविद्यालयात प्राध्यापक असून त्यांचा 'चंद्र माझ्या चांदण्यात' हा कवितासंग्रह 'चपराक'ने प्रकाशित केला आहे. 'संपादणी' या विषयात त्यांनी मोठे कार्य केले आहे.

प्रा. डॉ. मेधा गोसावी
बीड । ८४५९७६४९०२

अठराव्या शतकाच्या प्रारंभी जन्मास आलेले एक श्रेष्ठ संत अच्युताश्रम स्वामी. भक्तिच्या प्रेरणेमधून त्यांनी साहित्यनिर्मिती केली आहे. समाजप्रबोधनासाठी, समाजाला चांगल्या वाईटाची जाणीव करून देऊन समाज संघटन करण्यासाठी व खऱ्या भक्तिमार्गाची ओळख करून देऊन त्यांच्या जगण्याला एक निश्चित दिशा देण्याचे कार्य स्वामींनी केले. अच्युताश्रम स्वामी हे माझ्या माहेरचे अंबड येथील घरातील संस्थान. घरामध्ये विविध धार्मिक उत्सवाची प्रतिवार्षिक परंपरा आहे. त्यापैकीच एक उत्सव म्हणजे 'ललितोत्सव!' सर्व जातीधर्मातील व्यक्ती आजही या ललीत परंपरेत सहभागी होतात तेव्हा सर्व समाज भेदाभेद विसरून एकाच रेषेवर आलेला पहावयास मिळतो. या लेखाच्या निमित्ताने 'ललितोत्सव' या प्राचीन अशा नाट्यपरंपरेची ओळख करून देण्याचा एक अल्पसा प्रयत्न करत आहे. समाजातील तळागाळातील विविध व्यावसायिक जे आपल्या व्यवसायाद्वारे प्रामाणिकपणे उपजीविका करतात आणि लोकसंस्कृतीचे उपासक आहेत त्यांना स्वामींनी या ललितोत्सवामधून प्रातिनिधिक स्वरूपात उभे केले आहे. विविध व्यावसायिकांच्या आराध्य देवतांचे सगुण ध्यान वर्णन, संप्रदायाचे तत्त्वज्ञान आणि आध्यात्मास काव्यरूप दिले. अशा वेगवेगळ्या व्यावसायिकांची सोंगे बतावणी करत, संपादणी-काव्य वाद्यांच्या साथीत गात गात नाट्यमय सादरीकरण करतात. परमेश्वराच्या लील गायनातून भक्ती, ज्ञान, मनोरंजन उद्बोधन करणाऱ्या या ललितोत्सवामागे प्रबळ अशा धार्मिक, सामाजिक, मानसिक आणि सांस्कृतिक प्रेरणा आढळून येतात. ललिताच्या काव्य प्रकारास 'संपादनी' हे नामाभिधान आहे.

अच्युताश्रमांचे विविध संप्रदायांच्या समन्वयाचे तत्त्वज्ञान अत्यंत विशाल, व्यापक व सर्वसमावेशक स्वरूपाचे होते.

समाजप्रबोधन करण्यासाठीच अच्युताश्रमांनी संपादणी काव्याची निर्मिती केली. लळिताच्या निमित्ताने विविध जाती-धर्मांच्या व्यक्तिंना संघटित करून समाजप्रबोधन केले. ज्ञान-भक्ती-कर्म-उपासना यांचे संस्कार, नैतिकतेचे संस्कार करणाऱ्या या संपादण्या आहेतच पण त्याबरोबर समाजातील विविध वृत्ती आणि प्रवृत्ती यांची पारख कशी करावी हे संपादण्यांमधून स्वामींनी समाजाला शिकविले आहे. 'विवेकाने प्रत्येक गोष्टीची पारख करा, नसता फसगत होईल' हे अतिशय महत्त्वाचे सूत्र या संपादण्यांनी समाजमनावर बिंबवले आहे असे लक्षात येते.

सर्वच लळिताच्या संपादण्या या भक्तिचा संस्कार करणाऱ्या आहेत. निर्मळ अंत:करणाने केलेले काम हा भक्तिचाच एक प्रकार आहे. समाजात चांगले वागणे, कोणालाही न दुखावणे, सदाचाराने वागणे, रहणी-कथनी-करणी यात समन्वय असणे, भेदाभेद न करणे म्हणजेच भक्ती होय असे स्वामींनी पुन:पुन्हा प्रतिपादन केले आहे. त्यांनी प्रतिपादन केलेली भक्ती ही नैतिकतेच्या पायावर उभी आहे.

समाजनिष्ठा हे अच्युताश्रमांच्या वाड्.मयाचेच एक वैशिष्ट्य आहे. समाजसंघटन, समाजशक्ती जागृती, समाजप्रबोधन, सामाजिक ऐक्य, सामाजिक समरसता निर्माण करण्यासाठीच स्वामींनी लळीत परंपरेची सुरूवात केली आहे. समाजातील विविध जातीधर्मांचे लोक या लळीत परंपरेत सहभागी होऊन समूहभावनेने कार्य करतात. आजही अनेक कामे वंशपरंपरागत पद्धतीने केली जातात. अनेक कामे, आपला उत्सव, माझा उत्सव या भावनेतून केली जातात. लळीत समाप्तीनंतर डाळवांग्याच्या भंडाऱ्याच्या पंगतीमध्ये विविध जातीधर्मांतील लोक मांडीला मांडी लावून भोजन करतात. तेव्हा विषमता, जातीयता, श्रीमंत-गरीब, श्रेष्ठ-कनिष्ठ, उच्च-नीचता, लहान-मोठा हा सर्व प्रकारचा भेदभाव संपून सर्व समाज एकाच रेषेमध्ये आलेला आजही पाहावयास मिळतो. हे अतिशय लक्षवेधी आहे.

लळीत परंपरेच्या माध्यमातून एकप्रकारे समाजरक्षकाची, समाजसेवकाची अतिशय महत्त्वाची भूमिका अच्युताश्रमांनी बजावली आहे. आसूडाचे फटके मारल्याप्रमाणे शब्दांचे फटकारे मारले व दुराचाऱ्यांना वठणीवर आणण्याचा प्रयत्न केला. अधर्माविरूद्ध अच्युताश्रमांनी जोरदार युद्ध पुकारले. 'पाखंड खंडण' हा संपादणी काव्य निर्मितीमागचा उद्देश आहे.

लळिताच्या संपादण्यांमधून वावरणाऱ्या सर्व व्यक्ती प्रामाणिकपणे कष्ट करून प्रपंचातून परमार्थ करणाऱ्या आहेत. लोकसंस्कृतीच्या उपासक आहेत, सामाजिक बांधीलकी जपणाऱ्या आहेत. अच्युताश्रमांनी जाणीवपूर्वक प्रपंच व परमार्थ यांची सांगड घालण्यासाठी याच व्यक्तिंची निवड केली आहे. उलट संन्यास-योग सर्वसामान्यांसाठी नाही हे परोपरीने सांगितले. संपूर्ण वाड्.मयामध्ये प्रपंच मिथ्या आहे, त्याज्य आहे असे स्वामींनी कोठेही म्हटलेले नाही. उलट नाथ पंथातील प्रपंचाची उपेक्षा, अवहलेना त्यांनी थांबविण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्याबरोबरच प्रपंचात रंगून परमार्थ विसरणाऱ्या स्वार्थी वृत्तीचाही त्यांनी निषेध केला.

लळिताच्या विविध सोंगांच्या माध्यमातून, बतावण्यांद्वारा अच्युताश्रमांनी दुर्बलांच्या बाजूने आवाज उठवला आहे. त्यांना अन्याय अत्याचारांची जाणीव करून दिली आहे. दुर्बलांचा आवाज प्रेक्षकांना प्रातिनिधिक स्वरूपाचा आपल्या मनाचा उद्गार वाटतो. ते त्या आवाजास टाळ्यांनी दाद देतात. अन्याय, अत्याचार सहन करू नयेत, त्याचा प्रतिकार करावा, स्वाभिमानाने जगावे, असे केल्यास अत्याचाराची धार बोथट होते असा संदेश देण्यासाठीच भाट-भांड या अंतर्गत असलेल्या विविध संपादण्यांची निर्मिती स्वामींनी केली आहे.

लळितोत्सवात लळिताच्या संपादण्या व इतर प्राचीन कवींची कवने पूर्वीपासून मुखपाठ गायिली जातात. त्यामधूनच संपूर्णपणे या प्राचीन अशा मौलिक वाड्.मयाचे जतन झालेले पाहावयास मिळते. मुखोद्गत गायकीमधून त्या रचना एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे हस्तांतरित केल्या जात आहेत. लळीत सादरीकरणाची ही मौखिक परंपरा अतिशय महत्त्वाची अशी प्राचीन वाड्.मयाचे जतन करण्याची जबाबदारी आजही पार पाडत आहे हे या उत्सवाचे मोठे वैशिष्ट्यच म्हणावे लागेल.

लळीत सादरीकरणाचे व्यवस्थित नियोजन व पूर्वतयारी केली जाते आणि मगच त्याचे सादरीकरण होते. हा निर्गुण मठातील लळितोत्सव चैत्री पौर्णिमेला हनुमान जयंतीलाच, या नियोजित तिथीलाच संपन्न होतो. लळीत सादरकीकरणाची रंगभूमी रस्ताच आहे. लळीत सादरीकरणात स्त्रियांचा कोठेही सहभाग असत नाही. फक्त प्रेक्षक म्हणून त्यांची उपस्थिती असते.

निर्गुण मठामध्ये विजेचा वापर वर्ज्य आहे. त्यामुळे गोडेतेलाच्या टेंभ्यांच्या (मशाल) उजेडात सोंगाचे सादरीकरण होते. त्यामागे तेल जाळण्याचेही तत्त्व आढळून येते. लळीत परंपरेत वंशपरंपरेने सोंग घेण्याची प्रथा आढळून येते. 'नवस' हे त्या मागचे कारण आहे. लळिताच्या सोंगांचा क्रम ठरलेलाच आहे. त्यानुसार सोंग रंगपीठावर येते. त्यामध्ये कधीही बदल होत नाही. संपूर्ण लळितामध्ये फक्त गणपती या एकाच सोंगात मुखवट्याचा वापर केलेला आढळून येतो. सोंगाड्याला आपले सोंग वठविणे म्हणजे हक्काची सादरीकरणाची जागा वाटते. अतिशय उत्साह तसेच जबाबदारीच्या भावनेतून तो आपली भूमिका वठवतो. लळितोत्सवात परंपरेनुसार मानपानाची प्रथाही अस्तित्वात आहे. संपादणी गायनासाठी तसेच वाद्ये वाजविण्यासाठी कोणताही बाहेरचा कलाकार आणला जात नाही. सर्व भक्तमंडळी वंशपरंपरागत पद्धतीने सर्व कामे करत असलेली दिसून येतात.

विविध सोंगांची वेशभूषा आकर्षक व वैशिष्ट्यपूर्ण असते. त्या त्या सोंगास अनुसरून विविध बारकाव्यांसह ती पूर्ण केलेली आढळून येते. त्याचप्रमाणे सोंगाच्या रंगलेपणाची काळजी घेऊनच त्यांना नटविले जाते. प्रत्येक सोंगाच्या सादरीकरणाची खास, विशिष्ट अशी पद्धती असलेली आढळून येते.

लळितोत्सवातील संपादण्यांची गायनशैली वैशिष्ट्यपूर्ण असून ती सामूहिक पद्धतीची आहे. प्रत्येक सोंगाला किती पदे म्हणायची व त्या

व राजाराम, पतित पावन सीताराम हे भजन म्हणून, सद्गुरूच्या घोषाने या सोंगाची समाप्ती होते.

२) गणपती

संपूर्ण ललितामध्ये गणपतीचे सोंग या एकाच सोंगात मुखवट्याचा र केलेला आढळून येतो. सद्गुरूचे दर्शन होऊन मशालीसोबत यांच्या हाताला धरून गणपतीचा रंगपीठावर प्रवेश होतो. त्यांच्या भक्तियुक्त पदांचे गायन करणारा समूह असतो. मुखवटा अखंड सल्याने चालताना अडखळू नये म्हणून दोघे जण गणपतीला हाताला न आणतात व खुर्चीवर बसवतात. साधारणपणे तब्येत बऱ्यापैकी णाराच हे सोंग घेतो.

रंगभूषा – गणपतीचा अतिशय सुबक असा मुखवटा धारण केला तो.

वेशभूषा – लाल पीतांबर, लाल भरजरी उपरणे, गळ्यात फुलांचा , पायात घुंगरू असा गणपतीचा वेष असतो.

वादन साहित्य – या सोंगाच्या सादरीकरणात तबला, पेटी, झांज पारंपरिक वाद्यांची साथसंगत असते.

नृत्य – सादरीकरणामध्ये नृत्याला अतिशय महत्त्व आहे. मागेपुढे च्या चालीने गणपतीला नाचविले जाते. अर्धगोलाकार नाच केला तो. मधूनमधून हळूहळू उड्याही गणपती मारतो. खुर्चीमध्ये लेल्या अवस्थेतमध्येही गणपती अंगठा व तर्जनी जुळवून बसल्या गी पायावर ठेका धरतो. त्याप्रमाणे तालावर मधूनमधून मानही लवितो. 'मोरया रे बाप्पा मोरया रे।' या भजनावर गणपतीला एकजण बवतो. तब्येत जाड असली तरी सोंग घेणारा नाचण्याचा कंटाळा त नाही. नाचताना देवाकडे पाठ होणार नाही याची काळजी प्रत्येक घेतो. टेंभ्यांच्या, दिव्याच्या उजेडामध्ये गणपतीचा सगुण

क्षात्कार झाल्याचा अनुभव भक्त एका वेगळ्या मानसिक पातळीवरून अनुभवत असतात. गणपतीच्या सोंगामध्ये बतावणी ही. गणेशस्तवन करणारी, गणेशाच्या सगुण रूपाचे वर्णन करणारी विविध पदे अतिशय भक्तियुक्त अंत:करणाने व आर्ततेने समूह गात असतो. गणेशाला येण्याचे आवाहन करणारी व नमन करणारी, गणेशाचे भजन करणारी ही विविध पदे आहेत. जनसामान्यांवर भक्तिचा संस्कार करण्याचे काम या सोंगाच्या सादरीकरणामधून केले जाते.

३) महादेव

नाथ संप्रदायामध्ये शिरलेल्या ढोंगी, अनिष्ट, दुराचारी प्रवृत्तींवर प्रहार करण्याचे काम महादेव या सोंगाच्या सादरीकरणामधून केले जाते. सात ते आठ शिष्य व एक साधू अशी या सोंगातील व्यक्तिंची संख्या असते. त्यातील दोन शिष्य प्रमुख व वयाने मोठे असतात.

रंगभूषा – या सोंगामधील साधूच्या व शिष्यांच्या अंगावर जागोजागी भस्माचे पट्टे ओढलेले असतात. कपाळावरही आडवे भस्माचे पट्टे रेखाटलेले असतात.

वेशभूषा – साधूच्या अंगावर भगवी कफनी, गळ्यात हार, हातात जपाची मोठ्या मण्यांची माळ, दाढी, जटा वाढलेल्या असतात तर वयाने लहान शिष्याच्या अंगावर फक्त चड्ड्या असतात. प्रमुख दोन शिष्यांचे गुडघ्यापर्यंत धोतर व खांद्यावर उपरणे आडवे घेऊन बांधलेले असते. सर्वांनी डोक्याला उपरणे गुंडाळलेले असते. शिष्यांच्या हातामध्ये कुबड्या व शंख असतो. पायात घुंगरू बांधलेले असते.

सद्गुरूचे दर्शन होऊन गाणाऱ्या समुहासोबत पदांचे गायन करत महादेवाचे सोंग रंगपीठावर येते. साधू खुर्चीवर बसतो. आजूबाजूला शिष्य उभे असतात. साधूचे डोळे बंद असून एक हात जटेवर व दुसऱ्या हाताने जपाची माळ ओढत ध्यानात असल्यासारखी मुद्रा असते.

वादन साहित्य – तबला, पेटी, झांज व टाळ्यांची साथ यांच्या साह्याने पदांचे गायन केले जाते. वाद्य योजना ही सादरीकरणाशी संपूर्णपणे एकरूप झालेली आढळून येते.

नृत्य – या सोंगामध्ये नृत्याला अतिशय महत्त्व आहे. प्रमुख दोन शिष्य प्रामुख्याने नृत्यांचे सादरीकरण करत असतात. कधी त्यांनी साथ देण्यासाठी नृत्यांचे अंग असल्यास इतर शिष्यही पुढे येतात. अतिशय गतिमान असे काही पदन्यास आहेत. नाचण्यात अतिशय उत्कटता असते. त्वेष व जोमदारपणा त्यात असतो. प्रत्येक सोंगातील सोंगाच्या नृत्य करण्याच्या पद्धती या ठराविकच आहेत.

या सोंगातील सादरीकरणामधून बतावणीचाही वापर केला जातो. एका ठराविक पद्धतीची बतावणी करून शिष्यांचा वापर करत साधूंच्या ढोंगी प्रवृत्तीवर हल्ला केला जातो. त्याचबरोबर संपादण्यांमधून महादेवाच्या स्तुतिपर पदांचे गायन करून सवाल जबाबात्मक संपादण्यांचे सादरीकरण केले जाते.

४) भाट

भाटाचे सोंग हे बिगरगायकी सोंग आहे. यात बाऱ्या म्हटल्या जातात. त्याचप्रमाणे राजभाट व गावभाट यांच्या संवादांमधून तत्कालीन परिस्थितीची जाणीव करून दिली जाते. या सोंगामध्ये विनोद, उपहासाचा वापर केला जातो. प्रेक्षकांचा त्याला उत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळतो. राजभाटांची संख्या आठ ते दहा असते तर गावभाट

मारवाड्यांचा डोळा चुकवून त्याच्या पत्नीबरोबर मुनीम व इतर काही जण नाचण्याचा प्रयत्न करतात तेव्हा मारवाडी रागावतो. या ठिकाणी प्रेक्षकांना हसविण्याचा प्रयत्न केला जातो.

आठ ते नऊ जणांचा समूह गोलाकार फिरत, नृत्य करत, टिपऱ्या वाजवत रंगपीठावर प्रवेश करतो व मारवाड्याची खिल्ली उडवतो. त्यांच्या लोभी वृत्तीचा, पुंजीवादी वृत्तीचा धिक्कार ते करतात. भरपूर शिव्यांचा मारा करत समाजातील अर्धमावर, दानधर्म न करणाऱ्यावर, दांभिकतेवर, काम, क्रोध, लोभ, मद, मोह, मत्सर, या षड्विकारांचा धिक्कार विविध उखाण्यांमधून केला जातो. वरवर अश्लील वाटत असले तरी आध्यात्मिक खोल आशय असणारे उखाणे असतात. त्यानंतर विविध पदांचे गायनही केले जाते.

७) वासुदेव

टाळांच्या लयीत 'गोविंदा रामा हो गोपाळा रामा जी' असे संथपणे गात पहाटेच्या समयी वासुदेवाचे सोंग रंगपीठावर येते. यामध्ये सोंग घेणाऱ्या व्यक्तिंची संख्या चार असते.

रंगभूषा – कपाळावर उभे ठसठशीत कुंकवाचे टिळे लावलेले असतात.

वेशभूषा – पांढरा शुभ्र शर्ट, पायजामा, गळ्यामध्ये उपरणे, कमरेला घट्ट बांधलेले उपरणे, उभ्या आकाराची उत्तम रंगसंगती साधलेली टोपी, पोशाखातील उपरण्यांमधूनही उत्तम रंगसंगती साधलेली आढळते.

वादन साहित्य – झांज, टाळ्या, तुणतुणे, वासुदेवाच्या हातातील टाळ तो एकाच हातामध्ये बांधलेला असतो. विशिष्ट ठेक्यावर वासुदेव टाळ वाजवतात.

नृत्य – वासुदेव नृत्य करत नाहीत. फक्त काही ठरावीक वेळाने वाकून एकमेकांची जागा बदलतात. पद गायनाला हातातील टाळांनी

साथ देतात. अधून-मधून जागेवरच गीत सादरीकरणात तल्लीन होऊन ते डोलत असतात. सुरूवातीस विविध कथात्मक गीतांचे सादरीकरण केले जाते. त्यानंतर वासुदेव दान मागतो. समाजास सुरूवातीला मठाधिपती कपड्याच्या स्वरूपात दान देतात. यावेळी मागे गायन करणारा पन्नास जणांचा समूह थोड्या वेळेसाठी खाली बसतो. अनेक भक्त आपल्या विविध कुलदैवतांची नावे वासुदेवाच्या कानात सांगतात. त्या बदल्यात त्याला पैसे देतात. वासुदेवही भक्तांनी सांगितलेल्या विविध देवतांच्या नावाने 'धन पावले' असे म्हणतो. उदा.- 'अच्युताश्रमाला धन पावले' पहाटेच्या निरव शांततेत गोविंदा रामा हो गोपाळा रामा जी हे स्वर, त्याला टाळाची संथ साथ अतिशय पवित्र वातावरणाची निर्मिती होते.

८) गोंधळी

गोंधळी या सोंगात पदे गाणारा समूह, गोंधळी व साथीला त्याचे सरदार गात-गात रंगपीठावर प्रवेश करतात. सोंगातील व्यक्तिंची संख्या चार असते. दोन गोंधळी संबळ वाजविणारे असतात व दोघे जण नृत्य करून सांकेतिक खुणांनी नावे ओळखणारे असतात.

रंगभूषा – कुंकवाचे उभे ठसठशीत टिळे व गालाच्या थोडे वरती गोपीचंदनाचे टिळे लावलेले असतात.

वेशभूषा – पांढरा पायजमा, लाल खूपच घोळदार असा बंदीचा अंगरखा, डोक्यावर कंगणीदार पगडी, गळ्यात कवड्यांची माळ, खांद्यावर तसेच कमरेला घट्ट गुंडाळलेले उपरणे, पायात घुंगरू असा गोंधळ्यांचा वेश असतो.

वादन साहित्य – संबळ, तुणतुणे, झांज, संबळालाही कपड्याचा गाशा असतो. संबळ वाजविण्यासाठी मराठीमधील सहा किंवा नऊ या आकड्यांच्या आकाराच्या वेताच्या मजबूत काड्या असतात. या सोंगात वाद्याला खूपच महत्त्व आहे.

नृत्य – गोंधळ्याचे नृत्य अतिशय वैशिष्ट्यपूर्ण, वेगवान पद्धतीने केले जाते. पदांच्या चालीही नृत्याला अनुसरून अशाच आहेत. मागेपुढे वेगवान नृत्य केले जाते त्याचप्रमाणे स्वत:भोवती गोल गिरकी

घेत नृत्य केले जाते. घोळदार घागरा असल्यामुळे गिरकी नृत्य अतिशय सुंदर दिसते. नृत्याला या सोंगात महत्त्व आहे. नृत्यांची पद्धती दमछाक करणारी अशी आहे. सादरीकरणामधून देवीची विविध पदे भक्तियुक्त अंत:करणाने सादर केली जातात. पदांमधून विविध देवतांना गोंधळाला येण्याचे आवाहन केले जाते. देवींचा गोंधळ सादर करून गोंधळी करपल्लवीद्वारे भक्तांनी सांगितलेली देवतांची विविध नावे ओळखून कमाई पण करतात. त्या पैशाचा उपयोग भंडाऱ्यातील

वारीचा भिकारी ।

वेशभूषा – गुडघ्यापर्यंत घट्ट धोतर, डोक्याला मुंडासे, खांद्यावर घोंगडी असा वाघ्याचा वेश असतो.

नृत्य – दोन्ही हातांचे तळवे एकमेकांत घट्ट धरून, हात जोराने खालीवर करून वेगवान पद्धतीने संचारल्यासारखा नाचत असतो. 'घात झाला, घात झाला' असे ओरडतो. तेव्हा एक जण पुढे येऊन

वाघ्याला धरून विचारतो 'काय झाले देवा?' तेव्हा वाघ्याचे जे भाष्य असते ते तत्कालीन सामाजिक, राजकीय, आर्थिक परिस्थितीचे विदारक दर्शन घडविणारे असते. त्याच पदावर दोन-तीन वेळेचा संचारल्यागत नृत्य करून वेडा वाघ्या विविध विषयांवर बतावणी करतो व उड्या मारत नाचतच रंगपीठाच्या बाहेर जातो.

१२) **बैरागी–बैरागण** – ललितोत्सवातील शेवटचे सोंग बैरागी-बैरागण रामनामाचा महिमा गात, भजन करत अतिशय द्रुत गतीने नाचत ते रंगपीठावर येते व वातावरण अधिकच रामनाममय बनविते. या सोंगातील सोंगाड्यांची संख्या दोन असते.

रंगभूषा – दोघांचाही कपाळावर उभे वैष्णव पद्धतीचे ठसठशीत गंध रेखाटलेले असते. गालाच्या थोडे वरती गोपीचंदनाचे टिळे लावलेले असतात. बैरागयाच्या हातावर, पोटावर भस्माचे पट्टे रेखाटलेले असतात.

वेशभूषा – बैराग्याने लंगोटी घातलेली असते. हातात झोळी, कुबडी, डोक्यावर गोल साधी पगडी, गळ्यात मोठ्या रूद्राक्षांची माळ घातलेली असते. पायात घुंगरू असते. बैरागी स्त्रीने साधी सहावारी साडी नेसून दोन्ही खांद्यावरून पदर घेऊन पुढे खोचलेला असतो.

वादन साहित्य – खंजिरी, डफ, शंख, तुणतुणे, झांज यांच्या सहाय्याने भक्ती पदांचे गायन केले जाते. हे सोंग घेणारे बैरागी–बैरागण वंशपरंपरागत पद्धतीने सोंग घेतात.

नृत्य – या सोंगातील नृत्य मागे-पुढे जात द्रुतगतीने केले जाते तर कधी अर्धगोलाकार पद्धतीने वेगवान नृत्य सादर केले जाते. ते वाघ्या-मुरळीच्या नृत्याप्रमाणे अर्धवर्तुळाकार असते. त्याचप्रमाणे मागे-पुढे ठेक्यावर पावले टाकतात. देवतेकडे नाचताना पाठ होऊ नये याची काळजी सोंगातील नृत्य करताना घेतली जाते. विविध भक्तियुक्त पदांचे गायन केले जाते. काही पदे योग प्रक्रियेचे विवेचन करणारीही गायिली जातात. ठरावीक पदांच्या गायनानंतर ललिताची समाप्ती होते. त्यानंतर सद्गुरूंची आरती केली जाते. अतिशय सद्गदित अंत:करणाने सर्व भक्त सद्गुरूस्तवन करत 'अच्युताश्रमा पुरूषोत्तमा हरी हरी श्रमापासोनी' असे म्हणत निर्गुण मठाला प्रदक्षिणा घालतात. सर्व जण सद्गुरूला साष्टांग दंडवत घालून गूळ-फुटाण्याचा प्रसाद घेतात. संध्याकाळी आरती व भंडाऱ्याच्या प्रसादानंतर लळीत उत्सवाची सांगता होते.

[illegible] would like to congratulate the editorial team for publishing this Reference Book that comprises about 200 critical inquiries on Annabhau Sathe's writing from across India. That's the honor the academia can solidify to such a legendary Dalit writer who was a social reformer, folk poet, and writer from Maharashtra, India. It's a good reminder to look on the numerous sides of the writer whose over a dozen collections of short stories have been translated into many Indian and other non-Indian languages. The idea of spreading the part of a larger concept of firming up philosophical, theoretical and practical foundations of the ideas of Anna Bahu Sathe literature to larger readers and community of critics inside and outside India is praiseworthy panacea. Undoubtedly, it is the most indispensable motivation for the whole activity in the form of this conference. I, a non-Indian reader, have read some of his stories and I have found delight in them. Thank you very much for sharing with me the gift that you have toiled to collect and refine. I trust the journal will soon be the best repertoires.

With the Warmest Regards
Dr. Eak Prasad Duwadi
Kathmandu University, Nepal

ISBN : 978-93-83672-73-8

Publisher
Arun B. Godam
Latur, Dist. Latur-413512
(Maharashtra, India)
Mob. 7020796309

Shaurya Publication
Latur
Publisher
Shaurya Publication

www.rjournals.co.in

ISBN : 978-93-83672-73-8

Satyashodhak Anna Bhau Sathe : A Humanist Philosopher

Editor

Dr. Vishnu Patil
Dr. Mahesh Waghmare
Dr. Vasant Gaikwad

ISBN: 978-93-83672-73-8

30.

Dalit Literature and Annabhau Sathe: A Review

[1]Dr. Sasane Sangeeta Supdaji & [2]Dr. A.B. Galphade
[1]Asst. Professor, Department of English, Swa. Sawarkar Mahavidyalaya, Beed
[2]Dept. of Political Science, Vasant Mahavidyalaya, Kaij- Beed

Introduction:

Dalit literature is the epitome of pain and humiliation on the backdrop of discrimination that is started from ancient times, generations lived, and today also similar life lives downtrodden communities in India. This literature shows the gloomy picture of Dalit life and helpless situation of these communities. Dalit is related with broken, downtrodden untouchable and exploited people. This exploitation is started from the origin of universe on the issue of race, purity and impurity. Purity deals with upper-caste and impurity deal with lower caste. Traditional Hindu society is divided into four Varnas: *Brahmien, Kshatriyas, Vaishyas and Shudras*. This division was based on birth of human being. However, the category of Dalit is lowest in caste system to serve uppercaste they don't have any rights, even society deny the right of living and self respect. This concept is devilish and Black in Hindu religion.

The literature that is written by Dalit author is called Dalit literature. Actually Dalit is not new term. It was used in the 1930 as a Hindi and Marathi translation of 'depressed classes' a term the British used for what are now called schedule caste. That time it was not caste but exploited people included tribes, poor, peasants, women, politically weak & sleepers etc. But coincidently all the exploited poor people are Dalit. The term 'Dalit literature can be traced to the first Dalit literary conference in 1958 which was neglected by so called upper caste society – Basically Dalit writing has been started from centuries by the great reformer and socialist of Indian society. There are numerous theories about the origin of Dalit literature. Buddha (6th century BC), Chokhamela (14 century AD), Mahatma Phule (1828-90)and Prof. S. M. Mate (1886-1957)are variously held to be its originators .But these theories are too far-fetched .Although it is true that these great men were deeply concerned about the plight of the untouchables, history shows that it was Dr Ambedkar who was the pioneer of Dalit literature.

Annabhau Sathe is the great humanistic writer in Dalit literature but he has been neglected, his writing also neglected by so called society. *Literature of* Annabhau is from the soil of his homeland, it is the *true picture of life what he*

290